

Hivatkozásokra vezérlő kalauz – bölcsész- és társadalomtudományok

Bevezetés

A Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) a magyarországi kutatók személyi bibliográfiájára alapozó tudásmetriai adatbázis. Országos használatba vételével nyilvánvalóvá válik, hogy a bölcsész- és társadalomtudományokban is szélesebb körű elvárás a rendszeres hivatkozásgyűjtés. Egységes követelménnyé formálódik az is, hogy az MTMT-ben dokumentált publikációs és hivatkozási jegyzékek képezik alapját a különféle pályázati, akkreditációs vagy más eljárások publikációs és tudásmetriai mellékleteinek.

Az MTMT a már összegyűjtött hivatkozások rögzítésére és bemutatására nyújt lehetőséget. A hivatkozási adatokat viszont valahonnan össze kell gyűjteni, s ez nem egyszerű feladat a két említett területen. Cikemben azokkal a nehézségekkel foglalkozom, amelyekkel a hivatkozásgyűjtés során a kutatók, a könyvtárosok vagy az adatkezelők szembesülnek. Az akadémiai követelményrendszerek alapján közelebbről is szemügyre veszem az összegyűjtendő hivatkozások típusait. A bölcsész- és társadalomtudományok hivatkozási indexeinek teljesebbé tétele iránt megjelenő igények fényében áttekintem a hivatkozási adatok gyűjtéséhez jelenleg felhasználható források fajtáit.

Diszciplináris és dokumentumtípus szerinti lefedettség a tudományos adatbázisokban

A reáltudományok ágazataiban a hivatkozásgyűjtést a jól ismert indexelő/referáló szolgáltatások (Web of Knowledge – WoK vagy más ismert nevén, Web of Science – WoS, valamint Scopus) támogatják, s a magyar vonatkozású adatok importálásával immár a hazai rendszer is képes hitelesen tükrözni a WoS/Scopus nyilvántartásában szereplő tételeket mind a publikációk, mind az idézők szintjén. A két neves adatbázisból való származtatás, olykor zavart keltően, követelményként jelenik meg a bölcsész- vagy társadalomtudományokkal szemben támasztott követelményekben is, miközben ismeretes, hogy ezek a források csak kisebb mértékben, jelképesen, vagy egyáltalán nem fedik le a két nagy tudományágat.¹ Egyes szolgáltatók újabban könyvekkel is foglalkoznak – indexelik a tartalomjegyzékeket és a tanulmányok felhasznált irodalomjegyzékét, teljes szövegű hozzáférést is kínálnak, és kísérletek történnek a könyvek hivatkozottságának követésére is. A WoS ilyen irányú kezdeti vállalkozása a legkiemelkedőbb angol nyelvű nemzetközi tematikájú kiadványokra terjed ki, mindez tehát még nem jelenti azt, hogy a változatos nyelvi és publikációs formát kedvelő bölcsész- és társadalomtudományokban az idézettségi adatok teljesebb, rendszeres feltárásában jelentős javulás volna várható.²

A kereskedelmi forgalomban lévő citációs adatbázisok érdeklődési körébe főként a globális tematikájú és a potenciálisan széles nemzetközi érdeklődésre számot tartó

¹ Az excerptált adatokat az MTMT-ben forrásazonosítóval kell jelölni, a tudásmérési táblázatokban pedig külön rovatkában jelenik meg az MTMT-be a két kiemelt adatbázisból származtatással átkerült idéző tételek száma, aminek adatértékét egyes pályázatokhoz át kell vezetni. A rovat és a hozzá kapcsolódó követelmények értelmezése, csakis úgy, mint az azonosítók kézi átvezetése a kidolgozottabb, kézzel felvitt idéző tételekbe, frusztráló problémát jelent azokon a területeken, ahol a két indexelő szolgáltatás nem vagy kevésbé ismert és hasznosítható.

² Hammarfelt alapján Adams, J. – Testa J., Thomson Reuters Book Citation Index, in Noyons, E. – Ngulube, P. – Leta, J. (eds.), The 13th Conference of the International Society for Scientometrics and Informetrics, Durban, South Africa, Vol. 1., pp. 13–18.

tudományos folyóiratok tartoznak. Arról, hogy mi esik ki a látókörükből, azóta lehet világosabb képünk, amióta egy-egy ország vagy régió egyetemi, illetve szakterületi publikációs adatbázisa viszonylag teljessé vált, s így ezeket az adatokat össze lehet hasonlítani a WoS/Scopus-ban találhatóakkal.

Engels, Ossenblock és Spruyt például a WoS-ban lévő adatokat összevetette a flandriai egyetemek teljesítményértékeléséhez felhasznált tudományos bibliográfiával (Vlaams Academisch Bibliografisch Bestand voor de Sociale en Humane Wetenschappen, VABB SHW). A 2000–2009 közötti munkásság indexeltségét vizsgálva kimutatták, hogy a WoS a kutatók folyóiratcikkeinek csak 35,3%-át tartja nyilván: a társadalomtudományokat 53,3%-kal, a bölcsészettudományokat csupán 15,5%-kal képviseli.³ A társadalomtudományon belül a szociológia (44,3%), a gazdasági és üzleti tudományok (42,9%), valamint a pszichológia (25,5%) bizonyult a legjobban reprezentált területnek, azzal, hogy ezeken belül is a reáلتudományokkal összefonódó interdiszciplináris kutatások irányzatai érvényesülnek nagyobb mértékben. A legalulreprezentáltabb ágazat a jog (a publikációk 96,7%-a nem szerepel a WoS-ban), a kriminológia (88,8% nem szerepel) és a politikatudomány (82,7%-a hiányzik). A bölcsészeti ágazatok csak szóróványosan jelennek meg, ezeken belül a filozófia és a nyelvtudomány kap nagyobb teret, s alig szerepel a teológia, a történelem vagy az irodalom. A flandriai szerzők kedvező arányban publikálnak angolul, sőt, tíz év leforgása alatt a tendencia erősödött (61,1%-ról 74,6%-ra emelkedett). Az összehasonlításokból azonban az is kiderül, hogy a vizsgált időszakban a WoS-ban valamelyest nőtt ugyan a nem angol nyelvű közlemények tételeinek száma, a VABB-nál nyilvántartott publikációknak viszont csupán 5%-a található meg a WoS-ban, amely továbbra is az angol nyelvű közleményeknek kedvez.⁴

A belgiumi tapasztalatok nyomán is joggal kérdezhajjuk, mennyiben használhatók ezek az adatbázisok a két területen működő magyarországi szerzők hivatkozásainak felkutatására? A MTMT-ben található hivatkozási adatok zöme az ő esetükben rendszerint saját szerzői gyűjtéssel és kézi felvitellel kerül a rendszerbe. A két indexelő szolgáltatás fehér foltjai néhány szűrópróbával is érzékelhetőek. Ehhez három, a filozófiatörténet, az ókortörténet és egyházjog szakterületén aktív, nemzetközi kiadóknál is jelentős szerző adatait mutatjuk be a Scopus, a WoS és az MTMT alapján.

A táblázat oszlopaiban az egyes adatbázisokban nyilvántartott publikációk és idézések száma szerepel. A „regisztrált közlemények” a forrásban katalogizált publikációkat, a „hivatkozott közlemények” pedig a cikkekben felhasznált irodalom indexeléséből származó szerzői tételeket jelentik. Mindhárom szerzőnél az idézések indexelésével jegyzett tételek száma több, mint amennyi a forrásban a rendszeres feldolgozással bekerülő cikkek száma. A „a WoS-hivatkozott közlemények idézői (WoS–MTMT viszonyítás)” sor összehasonlítja a WoS-ban meglévő, hivatkozással rendelkező publikációk idézőinek számát az ugyanezen publikációkra összegyűjtött mtmt-s idézőszámokkal. Az „idézők” sora az adatbázisokból ismert összes idéző közlemény számát mutatja. Mind a közlemények, mind az idézők az OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alapprogram) által támasztott kritériumokkal beállított halmazokat képviselik, tehát csak az értékeléseknél beszámítható tudományos műveket takarják, kimaradtak többek között a recenziók és a szócikkek. Ugyanilyen beállítás mellett a három szerző publikációinak 48,6%-a külföldi. A WoS találati listája tisztításra szorult, a duplumokat összevontam. (1. táblázat)

A három bemutatott példa esetében a Scopusban alig található valami, a WoS valamivel több tételt és idézőt regisztrál. Közelebbről is megvizsgálva azt, hogy mi az, amiről

³ Engels – Ossenblok – Spruyt, p. 380–381. A szerzők a bölcsészettudományok ágazataiba sorolták a következőket: filozófia, irodalomtudomány, jog, kommunikáció, művészettörténet, nyelvészet, régészet, teológia, történelem; a társadalomtudományokba pedig: gazdaság- és üzleti tudományok, kriminológia, pedagógia, politológia, pszichológia, szociológia.

⁴ Engels – Ossenblok – Spruyt, p. 383–384.

a WoS tud, a szerzők viszont nem: egy auktornál ez a forrás nem mondott újdonságot, kettejükénél viszont összesen nyolc idézővel egészíthetnénk ki a jegyzékeket. Nehézséget jelent viszont a kézi „adatbányászat”, a felismerés és azonosítás: a hivatkozó tételek legtöbbje nem forrásként, teljesebb bibliográfiai leírással, hanem csak idéző adatként szerepel, minimális, sokszor elnagyolt, rövidített bejegyzéssel; gondot okozhatnak a nem angol címek címfordítással, esetenként rövidített formában való szerepeltetése, a pontatlanságok, amelyek tisztítása, rendezése időigényes feladat. Egyes bölcsészettudományi ágazatok szokásrendje megköveteli, hogy a hivatkozások oldalszámát vagy más kiegészítő információkat is precízen feltüntessenek, az indexelőknél nincs szó hasonló igényes dokumentálásról. A szerzők hivatkozás-gyűjtése kimagasló, ám megbecsülni sem tudjuk, mi és mennyi adat volna még feltárható.

Kutató	Közlemények, idézők	Scopus	WoS	MTMT
Filozófiatörténész	regisztrált közlemények	4	5	75
	hivatkozott közlemények		5	
	a WoS-hivatkozott közlemények idézői (WoS–MTMT viszonyítás)		8	91
	idézők	7	8	245
Ókortörténész	regisztrált közlemények	0	3	102
	hivatkozott közlemények		11	
	a WoS-hivatkozott közlemények idézői (WoS–MTMT viszonyítás)		14	52
	idézők	8	14	84
Egyházjogász	regisztrált közlemények	1	2	436
	hivatkozott közlemények		15	
	a WoS-hivatkozott közlemények idézői (WoS–MTMT viszonyítás)		15	117
	idézők	2	15	684

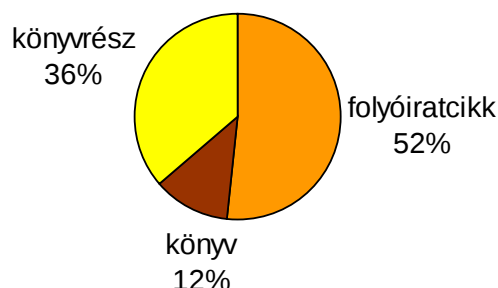
1. táblázat Scopus, WoS és MTMT publikációs és idézettségi adatok összehasonlítása

A WoS/Scopus elsősorban a folyóiratcikkekre fókuszál, a bölcsészet- és társadalomtudományokban viszont három alapvető dokumentumtípussal számolhatunk, ezek (1) a bibliográfiai értelemben vett monografikus kiadvány (könyv vagy könyv jellegű forma) – ezen belül is a legfajsúlyosabb az önálló szerzői kötet –, (2) a gyűjteményes kötetekben megjelenő önálló tanulmány, valamint (3) a szakfolyóiratokban közölt cikk. A három domináns publikációformáról az intézményi adatok segítségével is tájékozódhatunk.

Az MTMT-ben rögzített, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar (PPKE BTK) intézményhez rendelt közleményeinek adatait vizsgálva, nem egészen teljes feltöltöttség mellett, a három típusra szűkítve a vizsgálódást, a „Tudományos” besorolású tételek 12%-a könyv jellegű kiadvány, 36%-uk könyvrészlet, azaz gyűjteményes kötetben közölt dolgozat, 52% pedig folyóiratcikk.⁵ (1. ábra)

⁵ A két ágazat éles elkülönítése természetesen nem lehetséges, a felosztás a gyakorlatban általában szervezési vagy technikai célokat szolgál. A közlemények szerzőinek a bölcsészettudományok és a társadalomtudományok szerinti megoszlása ennél az intézménynél: megközelítően 60% bölcsész (esztétika, filozófia, irodalomtudomány, keleti kultúrák és nyelvek, klasszika-filológia, modern filológia, művészettörténet, nyelvtudomány, történelem), 40% társadalomtudomány (kommunikáció- és médiatudomány, nemzetközi és

**Dokumentumtípus / Tudományos
(teljes intézményi adatállomány, MTMT)**

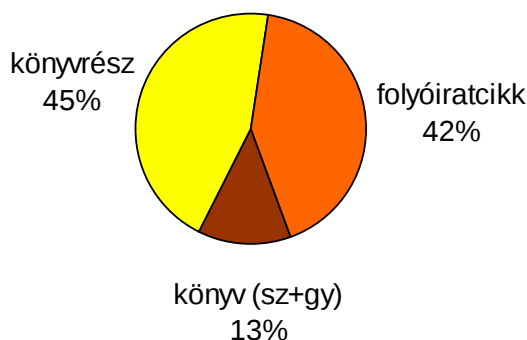

1. ábra A három fő dokumentumtípus aránya az MTMT – PPKE BTK intézményi adatok alapján (2013. február 27-ei állapot szerint)

A mintában a könyvek közé vannak sorolva mind a szerzői kötetek, mind a különféle szövegkiadások, mind a szerkesztett gyűjtemények, ezen kívül a könyvrészletek és folyóiratcikkek valamennyi olyan típusa, amelyik „Tudományos” besorolással szerepel az adatbázisban. A folyóiratcikkek száma ebben a mérítésben jelentősen meghaladja a könyvrészletként közölt dokumentumok számát. Azonban, amint a halmazt leszűkítjük a lényeges szakpublikációkra, azaz kihagyjuk a tudományos tevékenység értékelésénél általában nem számító műveket (például a recenziókat, lexikoncikkeket), a folyóiratokban és a könyvekben közölt tudományos jellegű részdokumentumok aránya a könyvrészletek javára billen (könyvrészletek 45%; folyóiratcikkek 42%). A könyvrészletek közé tartoznak ebben a vizsgálatban a tanulmányok, a konferenciatickek és a forráskiadások is, nem tartozik bele az előszó/utószó sem a lexikoncikk. A tudományos könyvek részaránya ilyen vetületben egy kissé megemelkedik (13%). Az MTMT felhasználói felületéről még hiányoznak az adatokat részletezőbb bontásban megjelenítő nézetek, e lekérdezési nehézségek miatt nem különül el például az, hogy milyen a megoszlása a szerzői köteteknek (az ábrán sz jelöli) a gyűjteményes kiadványokkal (gy) szemben. (2. ábra. Az ábrán a könyvek kétféle minőségének összevonását a sz+gy jelzi).

politológiai stúdiumok, pedagógia, pszichológia, szociológia). Amennyiben a kommunikáció- és médiatudományt bölcsészettudománynak tekintjük, a bölcsészek 64%-ban, a társadalomtudósok 36%-kal szerepelnek a mintában.

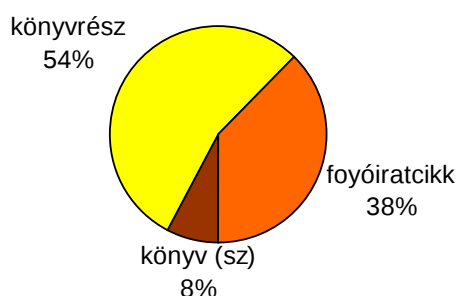
Dokumentumtípus / Szaktanulmány
(intézményi adatok, MTMT, 2007-2011)

2. ábra A három fő dokumentumtípus aránya a tudományos szaktanulmányokra szűkítve, intézményi adatok, MTMT, 2007–2011.

A fenti áttekintés kontroll-vizsgálatként a PPKE BTK korábbi, az MTMT-be való migrálást megelőző oktatói publikációs adatbázisának 2006–2010-ig terjedő ötéves időszakát állítom párhuzamba.⁶ A szűkebb értelemben vett szakpublikációkat tekintve, a könyvek szerepe a tudományos információk formális közlésében ezen a mintán is markánsan megmutatkozik (könyvek 8%, könyvrészletek 54%, folyóiratcikkek 38%). (3. ábra) A könyvek körébe csak az önálló (vagy társszerzős) szerzői kötetek számítanak bele, a könyvrészletek közé tartoznak a tanulmányok, esszék és a forrásközlések is; nem kerültek közéjük a lexikoncikkek és az egyéb kisebb megnyilvánulások.

Szaktanulmány / dokumentumtípus
(intézményi adatok, helyi adatbázis, 2006-2010)

3. ábra A három fő dokumentumtípus aránya a tudományos szaktanulmányokra szűkítve a PPKE BTK oktatói publikációs adatbázisa alapján (a publikációk 2006–2010. közötti megjelenési, illetve tárgyévi időszakából)

⁶ PPKE BTK, Oktatói publikációs adatbázis, 2002–2011. Szerk., kurátor Dudás Anikó. T-Series szoftver, helyi, egyfelhasználós, lezárt adatbázis. Ismertetését lásd: Dudás (2008).

A norvégiai társadalomtudományi kutatók publikálási szokásait kutatva,⁷ Sivertsen és Larsen a dokumentumtípusok diszciplínák szerinti eloszlásáról hoznak adatokat, s szignifikáns különbségekre mutatnak rá a természettudományokkal szemben: a társadalomtudósok kevesebb folyóiratcikket írnak (47–56% vs. 72–90%), többet jelentetnek meg gyűjteményes kötetben (39–46% vs. 9–27%), jelentősen több önálló könyvet adnak ki (5–7% vs. 0.4–0.8%), s többet írnak norvég és más ritkább nyelveken (50–55% vs. 3–18%), míg a nemzetközi olvasóközönségnek szánt cikkekben az angolon kívül a német vagy a francia és egyéb népesebb terület nyelvén szólnak meg, de használják a szakterületen priorizált más nyelveket is.⁷

A könyvek dominanciájának megítélése az adatok teljessége és a vizsgálati szempontok függvényében némileg eltérő képet mutathat, a fenti megállapítások viszont egyértelműen jelzik, hogy a könyvek figyelembe vétele megkerülhetetlen. E dokumentumtípusok iránt a tudományos indexelők érdeklődése csak mostanában kezd ébredni. Terjedőben van, hogy a könyvek elektronikus szolgáltatásával a tartalomjegyzékek is bekerülnek a metaadatokat integráltan kezelő rendszerekbe (ilyen például a MetaPress integrált platformja vagy az OCLC föderált keresője). A gyűjteményes kötetekbe foglalt önálló művek tételes feldolgozását a főként a könyvcím-szintű információkra fókuszáló könyvtári adatbázisok rendszerint mellőzik vagy egyenletlenül dolgozzák fel, ez alól kivételt képeznek a szakbibliográfiai feladatokat is teljesítő adatbázisok. A könyvtári keresőrendszerek összekapcsolásának igénye a kiadói metaadat-rendszerekkel a nemzeti bibliográfiai feladatokat újragondoló törekvésekben is megjelenik, s a metaadatok életciklusát vizsgáló koncepciókban is jelentőséget kap ez a kérdés.⁸ Várható tehát, hogy a tanulmánykötetek feldolgozottsága a könyvtári és a kiadói katalógusokban is javulni fog, s amennyiben a felhasznált irodalom adatai is strukturáltan kerülhetnek be a rendszerekbe, a hivatkozási adatok felkutathatásának is nőhet az esélye.

A könyvekben vagy az azok önálló részdokumentumaiban történő hivatkozások – és a könyvekre és a részdokumentumokra kapott hivatkozások – indexelése meglehetősen komplex kérdés. Csak néhány összetevőre utalva: a hivatkozások lehetnek explicitek és implicitek, nemcsak egyetlen dokumentumra, hanem kollektíven többre is vonatkozhatnak, s beágyazódhatnak a szöveg kontextusába úgy is, hogy a jegyzetben, irodalomjegyzékben konkrét megjelenési adatokat nem fűznek hozzájuk. Nem mellékes körülmény az sem, hogy nincs egységes definíció, mit is tekintünk hivatkozásnak vagy idézésnek.⁹ Nehézség a forrásművekre és a tudományos művekre történő hivatkozások szétválasztása, a nem teljes, bibliográfiai adatok alapján való azonosítás, a strukturálatlan, változatos formában jegyzett adatelemek szétbontása és normalizálása stb.

Az említett belgiumi publikációs adatbázisban a tudományos teljesítményről való számadásokhoz figyelembe vehető könyvek, könyvrészletek, konferenci cikkek és folyóiratcikkek megoszlását is megvizsgálták. A bölcsészet- és társadalomtudományok köréből a folyóiratcikkek igen magas arányban, 82,6%-ban szerepeltek az adatbázisban.¹⁰ Ez az arány mind a szakirodalomban megállapított nagyságrendektől, mind az aktuálisan az MTMT-ből az intézményre lekérhető adatoktól jelentősen eltér, s a korábbi PPKE BTK intézményi publikációs adatbázishoz viszonyítva, a szűkebb értelemben vett szaktanulmányok viszonylatában is valószínűtlennek tűnik. A furcsa eredményre az adhat magyarázatot, hogy a

⁷ Sivertsen – Larsen, p. 571.

⁸ Cato, p. 108–109.

⁹ A terminológiához l. Dudás (2012) és a jelen cikk későbbi szakaszait. Az itt felhasznált szakirodalomban Hammarfelt is utal erre a problémára, p. 541–542. és 554., saját vizsgálatához a hivatkozások (reference) definícióját leszűkíti a nehézség nélkül számíthatókra, azaz azokra, amelyek a főszövegtől elkülönülő részben (jegyzetanyag vagy irodalomjegyzék), szerzővel, címmel, évszámmal szerepelnek, vö. p. 541.

¹⁰ Engels – Ossenklopp – Spruyt, p. 380.

flamand eljárásban a tudományos publikáció kritériumait a bölcsészet- és társadalomtudományok szempontjából egy kissé szokatlanul határozták meg: csak azokat a könyveket vették számításba, amelyeket nagy presztizsű internacionális vagy vegyes, hazai és nemzetközi kiadványokat is megjelentető kiadók adtak közre. A túl formális mércék így torz képet adtak a flamand bölcsészek és társadalomtudósok komolyan számításba vehető munkásságáról: a könyvként és könyvrészletként megjelent publikációk 83%-át nem vették figyelembe az értékelési eljárásnál.¹¹ Következésképp, hasonló módszerekkel a regionális irányultságú ágazatokat, vagy azokat, amelyek nem népes vagy népszerű területek, s egy-egy meghatározott, kulturális/tudományos közösség vagy iskola szűkebb körében mozognak, továbbá a ritkább nyelveken írt közleményeket akár végérvényesen le is lehetne rádiózni a tudomány térképéről. A könyvek tudománymetriai célú elismerhetőségét fontolgatva, a flamand kiadók szövetsége (Vlaams Uitgeversvereniging, VUV) figyelemre méltó kezdeményezésbe fogott a *garantáltan lektorált tartalom* (Guaranteed Peer Reviewed Content, GPRC) minőségi védjegy bevezetésének javaslatával,¹² amely a kevésbé ismert, kisebb tudományos kiadók kötetének formálisan is érvényt szerezhet a munkásságok értékelésénél.¹³ A norvég úszus szerint viszont az számít tudományos kiadványnak, amelyik új megállapításokat közöl, lektorált, szerzői és bírálói pedig egynél több intézményt képviselnek. Ezzel a meghatározással nem szűkítik le indokolatlanul a tudományos irodalom számbavételét.¹⁴

A hivatkozások típusai és a követelmények

Az összegyűjtendő hivatkozások típusait a Magyar Tudományos Akadémia doktora cím megszerzésének eljárásában a jelöltekkel szemben támasztott – időről időre módosuló – követelményrendszerek is meghatározzák. Az MTMT irányelvei, az adatfelvitelhez kapcsolódó állásfoglalások, amelyek a rendszerbe beépített kategorizálási lehetőségekben is megnyilvánulnak, önmagukban is utalnak a hivatkozások gyűjtőköréről.¹⁵ Ezen túlmenően érdemes figyelembe venni azt is, hogy a kutatásokhoz kötődő értékelési eljárásoknál és elemzéseknél csak a tudományos publikációkra érkezett tudományos hivatkozásokat veszik figyelembe. Ezért, a továbbiakban elsősorban a tudományos művekben történő hivatkozások (szövegközi és /vagy jegyzetapparátusban történt utalások, parafrazeált utalások valamint a szó szerinti idézések) és a recenziók kérdésével foglalkozom.

A bölcsészet- és társadalomtudományok egyes szakterületeire vonatkozó akadémiai követelményrendszerek¹⁶ egységesek abban, hogy nem kéri a függő hivatkozásokat (az

¹¹ Engels – Ossenblok – Spruyt, p. 388.

¹² Guaranteed Peer Reviewed Content, GPRC, honlapja: www.boekenvak.be/gprc

¹³ Engels – Ossenblok – Spruyt, p. 388–389.

¹⁴ Sivertsen – Larsen, p. 568.

¹⁵ A kapcsolódó dokumentumok letölthetők az MTMT honlapjáról, aktuálisan ezek a következők: Jelleg, típus, besorolás, alkotással bővített verzió, 3.1 (2013.02.27.), MTMT Bibliográfiai Szakbizottság https://www.mtmt.hu/system/files/tipus_jelleg_beorolas_v3.1.pdf. – MTA elnökség, doktori határozat, 2012.09.15 https://www.mtmt.hu/system/files/mta_doktori_hatarozat_-_2012-09-25_-_kivonat_2.pdf, amely kimondja, hogy az MTA doktora pályázat eljárása során mind a pályázó közleményei, mind a közleményekre kapott hivatkozó művek esetében a teljes tudományos műveket veszik figyelembe. – Az MTMT hivatkozási tételei: egy idéző mű – egy hivatkozási tétel (Állásfoglalás a többszörös idézés kezeléséről) (2012.03.29.), MTMT Bibliográfiai Szakbizottság https://www.mtmt.hu/system/files/allasfoglalas_tobbszoros_idezes_kezeleserol_0.pdf

¹⁶ Az áttekintett követelményrendszerek: MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya. Doktori ügyek http://mta.hu/i_osztaly_cikkek/doktori-ugyek-121361. A doktori habitusvizsgálat tudománymérési követelményei; Az egyes tudományágak doktori követelményrendszere (Speciális szempontok). – MTA II. Filozófiai és Történelemtudományok Osztálya. Doktori ügyek http://mta.hu/ii_osztaly_cikkek/doktori-ugyek-121391 A doktori habitusvizsgálat tudománymérési követelményei; Az egyes tudományos bizottságok speciális követelményei. – MTA IX. Jog- és Gazdaságtudományok Osztálya. Doktori ügyek

önhivatkozások és a társszerzős önhivatkozások kizárása). Az írásom időpontjában tanulmányozható követelmények szövege alapján a következő független referenciatípusok körvonalazódnak: (a) recenzió, (b) minőségi vagy érdemi hivatkozás, (c) említés, (d) „felhasznált irodalom”, „további olvasmányok” típusú említések.

(a) Nem tartozik a szó szoros értelemben vett hivatkozások közé, ám jelentős referenciaforrásnak számítanak a monografikus művekről vagy más kötetekről írt elemző *recenziók*. Az értékelő, elmélyültebb ismertetéseket, bírálatokat, amelyek olykor önálló összefoglaló cikké, az ismertetett mű gondolatait továbbfejlesztő, eredeti megállapításokat is megfogalmazó tanulmánnyá terebélyesednek, referenciaként elsősorban a bölcsészettudományokban tartják figyelemre méltónak.¹⁷ Az MTMT rendszerében 2013. februárjától, a hivatkozások dokumentumtípusok szerinti megkülönböztetésével, lehetővé vált a recenziók módszeres megjelölése és elkülönítése a valódi hivatkozásoktól.¹⁸

(b) A *minőségi* vagy *érdemi* hivatkozás olyan utalás vagy idézés, amely a mű tartalmára, a szerző tudományos eredményeire történik, a hivatkozásból pedig áttetszik a szerző munkájának eredetisége, és jelentheti tézis, módszer vagy szövegrészek dokumentált átvételét is. A hivatkozó tárgyalja, alkalmazza, felhasználja, továbbfejleszti és/vagy értékeli a szerző munkáját. Kiemelkedőek azok a hivatkozások, amelyeken keresztül meg tud mutatkozni a pályázó munkásságának az adott szakterületen való megkerülhetetlensége vagy iskolateremtő hatása. A gazdaság- és jogtudomány szakterületeire vonatkozó kívánalmak formális követelményeket is támasztanak: minőségi hivatkozásnak tekinthető az az érdemi idézés/utalás, amely az egyes tudományos bizottságok által rangsorolt folyóiratlistán szereplő cikkben, illetve elismert szerzők könyvében szerepel.

(c) Az érdemi hivatkozásokkal állítják szembe a szövegben megjelenő pusztá *említéseket*, melyek során a hivatkozó csupán ráirányítja a figyelmet valamely munkára, de nem építi be szervesen a gondolatmenetbe, nem használja fel tartalmi elemeit.

(d) Egyes szakterületeken teljes értékű hivatkozásnak tartják a főszövegen kívüli bibliográfiai felsorolásban való szereplést, a „*felhasznált irodalom*”, „*további olvasmányok*” típusú említéseket.¹⁹ A „hivatkozó” szerző ekkor a téma tárgyalására vagy a szemléletmódra gyakorolt hatást, a mű jelentőségéről alkotott véleményét csupán bibliográfiai adattal fejezi ki, az utalás nem épül be a hivatkozó mű szöveggörnyezetébe, illetve nem jelenik meg szöveg hely szerinti referenciával sem.

A követelmények szempontjai nem egyformák a különféle ágazatoknál, más-más súllyal eshetnek latba a hazai és külföldi, a magyar és idegen nyelvű, a hazai és külföldi folyóirat-rangsorolási listán (például ERIH – European Reference Index for the Humanities), illetve a könyvekben, konferenciakötetekben szereplő hivatkozások, attól függően is, hogy a kutató munkássága mennyiben kötődik hungarológiai témához, vagy milyen a téma nemzetközi kutatottsága. A filozófia szakterület követelményeiben határozottan megjelenik, hogy sem a szerkesztett műre, sem a fordításokra nem könyvelhető el hivatkozás a szerkesztőnél, illetve a

http://mta.hu/ix_osztaly_cikkei/doktori-ugyek-121451. A doktori habituszvizsgálat tudománymérési követelményei; Speciális szakterületi szempontok.

¹⁷ L. hozzá az MTA I. és II. Osztályába tartozó szakterületek követelményeit.

¹⁸ Vö. Tájékoztató az MTMT 5.19.8. verzióban életbelépő változásokról (pdf) (2013. február 25.), MTMT honlap, https://www.mtmt.hu/system/files/5.19.8_rm.pdf

¹⁹ L. hozzá MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya. A doktori habituszvizsgálat tudománymérési követelményei. 2.b. Letölthető az MTA honlapjáról (01_Habitusvizsgalat_tudomanymeres) http://mta.hu/i_osztaly_cikkei/doktori-ugyek-121361, a nyelvtudománynál nem veszik figyelembe ezt a fajta, pusztán a bibliográfiai említés szintjén dokumentált utalást. – MTA II. Filozófiai és Történelemtudományok Osztálya. Doktori ügyek http://mta.hu/ii_osztaly_cikkei/doktori-ugyek-121391 Az egyes tudományos bizottságok speciális követelményei, Történettudomány; – MTA IX. Jog- és Gazdaságtudományok Osztálya. Doktori ügyek http://mta.hu/ix_osztaly_cikkei/doktori-ugyek-121451. A doktori habituszvizsgálat tudománymérési követelményei.

fordítónál, a szerkesztett/klasszikus nyelvből fordított kötetre ugyanakkor az adatlap helyet biztosít. A történelem szakterületen is kimondják, hogy a szerkesztett művek idézőit nem kell gyűjteni, a primér források tudományos igényű, forráskritikai és értelmezést elősegítő jegyzetapparátussal készülő kiadásaira érkező hivatkozásokat viszont figyelembe veszik. Hozzáadhatjuk ehhez azt is, hogy a szöveg- és forráskiadásokkal foglalkozó szakmák szokásrendjében a nyugati nyelvekből készült fordításokra kapott hivatkozásokat a fordító nem számolhatja el, ellenben a középkori vagy ókori kommentált szövegfordítások esetében a magára a fordításra vonatkozó vagy az apparátusra való hivatkozást is kulcsfontosságúnak tartják. A jog- és gazdaságtudományban külön hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi indexelő szolgáltatások látóköréből kieső tudományos szak- és tankönyvekből, valamint a könyvként megjelent konferenciakötetektől érkező utalásokra is figyelem fordítandó, s fontosságuknak megfelelően foglalhatók bele a pontozási táblázatokba.

Az ismertetett hivatkozástípusok megkülönböztetése, az érdemi hivatkozások kiemelt vagy rangsorolt figyelembe vétele az egyes ágazatoknál megerősíti azt a feltételt, miszerint a számszerűsített hivatkozási mutató önmagában nem minősíthető, a mennyiségi mutatókat a minőségi megnyilvánulások fényében lehet csak megfelelően értékelni. A mennyiségi minimumokat az akadémiai követelményrendszerekben a legtöbb szakterületen meghatározták, a hivatkozásszámok szélső értékei: 15–20 (politikatudomány) és 250 (régészettudomány), ám tudnunk kell azt is, hogy a megadott értékek nem feltétlenül ugyanolyan módszerű adatrögzítést tételeznek: nem mindegy ugyanis, hogy művenkénti vagy szöveghelyenkénti számlálást takarnak.

Sajátos problémát teremt ugyanis a főként történeti tárgyalásmódot alkalmazó, könyvcentrikus bölcsészettudományos területek hivatkozás-számlálási gyakorlata, amely inkább a tartalmi elemekhez és a kontextushoz kötődő belső referenciákat veszi számba, s ha egy publikáción belül többször hivatkoznak egy műre, a számszerűsítésnél azt külön-külön veszik figyelembe. A „hivatkozás” vagy „idézés” filológiai terminus ugyanis az aktuálisan idézett szövegrész tartalmi összefüggéseit tartja szem előtt: a hivatkozó mű a hivatkozott dolgozat meghatározott szövegrészére, a feltárt forrás kritikai közlésének apparátusára, illetve tézisre, érvelésre, megállapításra stb. utal, amelyeket konkrét szöveghelyekkel, láb- vagy végjegyzetekkel dokumentálnak. A megfontolás alapja az, hogy valamely műnek egy másik mű által való többszörös említése a hivatkozott műben közölt más-más eredményre vonatkozhat, s ezért, ha ugyanaz a mű egy másik művet több ponton is felhasznál, minden hivatkozás egy-egy önálló idézésnek tekinthető. Ennek a hivatkozásvizsgálati módszernek a célja, hogy valamennyi rejtett hivatkozást meg lehessen világítani, mind a főszövegből, mind a lábjegyzetektől vagy az egyéb járulékos részekből. Ennek fényében Cullars határozottan meg is különböztet két hivatkozásvizsgálati módszert, az egyik a *hivatkozásfeltárás* (reference study, a szöveghelyekre irányul), a másik az *idézéselemzés* (citation analysis, a közlemények közötti kapcsolatokat kvantitatívan a bibliográfiai egységek determinálják, a hivatkozó forrást csak egyszer veszik figyelembe).²⁰ A behatóbb szövegvizsgálat alapján végzett hivatkozásfeltárási nézetrel párosul az a vélekedés is, hogy a műtől kapott többszörös, illetve esetenként az ugyanolyan vonatkozásban megismétlődő utalások a tartalomra gyakorolt hatásfokot is kifejezik.²¹ A tartalmi elemeket másképpen is szem előtt lehet tartani: a bölcsész és társadalomtudományi diszciplínákon kívül esik ugyan, de az itt felvetett kérdéshez kapcsolódik a matematikai ágazatok szemlélete, miszerint publikációnként nem tekintik különböző hivatkozásnak azt, ha egy szerző azonos vonatkozásban pusztán megismétli

²⁰ Cullars, p. 343.

²¹ Hammarfelt, p. 542.

korábbi hivatkozását, s más területekhez képest specialitás az is, hogy „multiplicitás” nélkül számolják egyetlen hivatkozásnak azt, ha egy publikáció a szerző több művét is idézi.²²

A bibliográfiai és indexelő/referáló szolgáltatások gyakorlatában és szabványai szerint a művek kiadási (megjelenési) formáját leíró bibliográfiai egységek szintjén kötik össze a hivatkozó és a hivatkozott művet. A művek rejtett bibliográfiájának feltárásában így pusztán a dokumentációs formai szempontok érvényesülnek, lehetőséget adva a normalizált bibliometriai elemzésekre. Az MTMT, a nemzetközi gyakorlatban kialakult módszerhez hasonlóan, a hivatkozott publikációkat egységesen a hivatkozókval kapcsolja össze, az „idézetek” terminus itt nem a konkrét tartalmi utalásra vagy közvetlenül a szöveghűség dokumentálására vonatkozik, hanem általánosabb strukturális szinten a hivatkozó közleményeket jelenti.²³ A tudománymérési adatok MTMT-ből való eredeztetése és pályázatokhoz való csatolása ilyen szempontból a szakterületek követelményrendszereinek egységesítését is szükségessé teszi.

Az idéző dokumentumok típus és műfaj szerinti besorolásával, valamint jellegük jelölésével, az MTMT rendszerében megkülönböztethető, mi az idéző objektum formája: könyv, könyvrészlet, folyóiratcikk vagy más egyéb, s ezek csoportosíthatók a további jelleg- és típus-beállításokkal is (tudományos, oktatási, ismeretterjesztő, közérdekű). Elkülöníthetők a recenziók, ám nem csoportosíthatók a követelményrendszerekből kiolvasható (egyes ágazatokban nagyobb jelentőségűnek tartott) érdemi, és (a kisebb jelentőségű) említő, valamint bibliográfiai utalások („felhasznált irodalom”, „további olvasmányok”). Ez utóbbiak minősítése természetesen nem bibliográfiai feladat, a hivatkozások filológiai, szövegszerű és tartalmi azonosságának – különbözőségének vagy fajsúlyának mérlegelése már a szakmai elbírálás tárgya.

A hivatkozási adatok gyűjtésének forrásai

A bevezető szakaszban érintettük, hogy a két legismertebb nemzetközi hivatkozásindexelő a bölcsészet- és társadalomtudományok ágazatait csak gyéren fedi le, a citációs adatokra nem rendelkezünk megfelelő segédforrásokkal. Marad a kézi hivatkozásgyűjtés, az idézők egyenkénti felkutatása és dokumentálása, amely meglehetősen összetett idő- és munkaigényes vállalkozás, s nincs egységesen ajánlható módszer. A hivatkozók jellemzően a hagyományos könyvtári kutatómunka, a friss irodalom követése és a művek olvasása során kerülnek a szerző tudomására, esetleg az ismerős kollégák szólnak vagy elküldik a cikket, könyvet, fejezetmásolatot.

A szóban forgó diszciplínák szerteágazóak, a hozzájuk fűződő indexelő és dokumentációs szolgáltatások is ennek megfelelően változatosak, sokuk licencekhez kötődik, s nagy problémát jelent ezek elérhetetlensége. A lehetőségek az interneten szabadon hozzáférhető forrásokkal természetesen javulnak, ám ezzel párhuzamosan növekszik a komplexitás, a változatosság megfelelő készségeket feltételez az eligazodáshoz.

A digitális eszközök használatának legfőbb stratégiai elveit az vezérelheti, hogy hol van a legnagyobb esély az érdemi adatok felkutatására, mely források teszik lehetővé a célzott keresést, ezen túlmenően pedig a rendszeres adatkövetést, a frissítések begyűjtését. A mérlegelésnél a leginkább mérvadó szempontok a szerző, illetve az adott mű szakterületi hovatartozása, a szakterület „nagysága”, nemzetközisége vagy helyi jellege, presztízse és

²² Vö. MTA III. Matematikai Tudományok Osztálya. Doktori ügyek. A doktori habitusvizsgálat tudománymérési követelményei. MTA honlap, http://mta.hu/iii_osztaly_cikkei/doktori-ugyek-121401 (03_Habitusvizsgalat_tudomanymeres menüpont).

²³ Lásd hozzá: Az MTMT hivatkozási tételei: egy idéző mű – egy hivatkozási tétel (Állásfoglalás a többszörös idézés kezeléséről) (2012.03.29.), MTMT Bibliográfiai Szakbizottság https://www.mtmt.hu/system/files/allasfoglalas_tobbszoros_idezes_kezeleserol_0.pdf és Dudás (2012).

prioritása, a mű dokumentumtípusa, nyelve, megjelenési helye, hozzáférhetősége, a szerző és munkái ismertsége, indexeltsége.

A szempontok az adattartalom és a kereshetőség függvényében különféle forrásokhoz vezetnek, amelyeket 2006 óta vezetett segédletemben²⁴ a következő típusokba rendeztem:

1. Hivatkozásokat indexelő nemzetközi bibliográfiai adatbázisok

- a) Idézeteket indexelő bibliográfiai adatbázisok: a rangos folyóiratok (és újabban könyvek, konferenciakiadványok, könyvsorozatok) hivatkozásait célzatosan és rendszeresen feldolgozó interdiszciplináris bibliográfiai, indexelő/referáló és egyben idézési szolgáltatások, például Sociological Abstracts, PsycInfo, WoK, Scopus.
- b) Teljes szövegű tartalomszolgáltatások, hivatkozási indexszel. Elsősorban teljes szövegű tartalomszolgáltatások, amelyek a közlemények bibliográfiai adatain kívül a strukturált rejtett bibliográfiát is feldolgozzák, s ezt kereshetővé teszik, ilyenek például a Science Direct és részben az EBSCO adatbázisai: Academic Search Complete, SocIndex with Full Text, Music Index Online stb.

2. Teljes szövegű tartalomszolgáltatások, hivatkozási index nélkül

Kereshető a teljes szöveg, ám a hivatkozási adatféleségeket nem szegmentálják, a hivatkozásokat nem jelölik metaadatokkal, az idézett cikkek, tanulmányok szerzőjét, címét nem regisztrálják rendszerezhető és célzott visszakeresésre alkalmas módon. A szövegek változatos struktúrája miatt a hivatkozások módszeres indexelése körülményes volna. Szövegszavas szűréssel lehet csak keresni egy-egy névelemre, kifejezésre, szavak együttes előfordulására, többek között a személynévre (amely viszont egyidejűleg több személyt jelölhet), egy-egy írásmű címére stb. A homonimák, polinimák miatt a keresés esetleges; egyes adatbázisoknál névindex még a publikációk szintjén sincs; további problémát jelenthet a képként feltöltött „szöveg”, amely nincs átalakítva szöveges keresésre. Fizetési feltételekkel többek között: JSTOR, Project MUSE, CEEOL, WestLaw, Heinonline Law Journal Library, ATLA Religion Database with ATLASerials; a hazaiak közül szabadon elérhetők a nem csupán tudományos tartalmat közvetítő MEK, EPA, és ide tartozik bármilyen más digitális könyvtár, tartalomszolgáltatás, amelyik lehetővé teszi a keresést a kurrens teljes szövegekben is.

3. A recenziókat, könyvismertetőket is rögzítő szakadatbázisok

Az előzőeken kívül a szakterületi bibliográfiai adatbázisok is tudósítanak a kiadványokról írt recenziókról, kritikákról, ismertetésekről. Az adott tudományterületre fókuszáló nemzetközi szakbibliográfiák, szakadatbázisok, amelyeknek elsődleges célja a szakterület irodalmának rendszeres számbavétele, áttekinthetősége és rendszerezett kereshetővé tétele, általában regisztrálják az elemző recenziókat, bírálatokat. Ilyenek például fizetéshez kötötten: The Philosopher's Index, BOnline - Bibliographie Linguistique, Bibliography of the History of Art (BHA), Répertoire de la littérature de l'art (RILA), MLA International Bibliography stb.. A hazai adatbázisok közül említhető a HUMANUS, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irodalmi és szociológiai bibliográfiája (2007-től a katalógusba integrálva, a korábbi adatbázisok: Irodalmi tanulmányok és kritikák, illetve SzocioWeb), az országos szakkönyvtárak szakbibliográfiái (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Országos Idegennyelvű Könyvtár), a MATARKA, ahol a szerző művére vonatkozó ismertetéseknél –

²⁴ Dudás Anikó: Hivatkozásokra vezérlő kalauz. 2006- .Webes segédlet a PPKE BTK honlaprendszerében. Jelenlegi internetcíme: <https://btk.ppke.hu/tudomanyos-kozelet/publikacios-jegyzek/hivatkozasokra-vezerlo-kalauz-digitalis-forrasok>

más adatbázisokhoz hasonlóan, amelyek nem alkalmaznak többlépcsős architektúrát a tételek egymás közötti relációinak kezelésére – az ismertett szerző neve is címként kerül be.

4. Google speciális keresők

Segítheti a gyűjtőmunkát a Google óriáscég teljes szövegű könyves programja (Google Books) és a professzionális tudományos kiadók és indexelők adatbázisait, tartalomszolgáltatásait is bevonó rendszere, a Google Scholar (Google Tudós) a hozzá kapcsolódó My Citations hivatkozáskezelővel. A több millió kötetet felölelő Google Books rendszerben célzatos hivatkozáskeresésre nincs lehetőség, csak kulcsszavakkal lehet próbálkozni, a szavak, nevek, címek különféle kombinációjával. A kereshető könyves korpusz kiterjed a kiadóktól megvásárolható, szabadon nem elérhető elektronikus szövegekre is, ilyen találatnál a kereső kifejezést övező szöveggörnyezetből a rendszer csak néhány sornyt mutat fel. A Google Scholar tudományos kereső kapcsolatban áll a kiadói metaadat-szolgáltatásokkal (mint például a MetaPress), indexeli az egyetemi és tematikus repozitóriumok anyagát, a nyílt hozzáférésű cikkeket és azokban hivatkozott irodalomjegyzékeket, s az indexelést engedélyező, szabadon nem hozzáférhető aggregátorok metaadatait is figyeli, így az EBSCO, Springer Link, JSTOR, Project MUSE és más hasonló, korlátozott hozzáférésű adatbázisokból is összegyűjti a bibliográfiai kapcsolatokat. A My Citations idézetkezelőben a szerző személyes közreműködésével némileg javítható a rendszer határfoka az adatkapcsolatok kezelésében és a frissítések követésében.²⁵ A hivatkozások iránti megnövekedett érdeklődésre reflektál egy szabadon letölthető, Anne-Wil Harzing ausztrál humánerőforrás-kutató nevéhez kötődő, 2007-ben megalkotott nyílt hozzáférésű szoftver (Publish or Perish), amely hasznos eszköz lehet a G-Tudós adatainak áttekinthetőbb rendszerezéséhez, kézi tisztításához és az elterjedtebb idézettségi indexek ezen adatokra alapozó követéséhez.²⁶

A fenti felosztást kiegészíthetjük a nemzeti hivatkozási indexekkel, és további figyelemreméltó, szűkebb szakterületre korlátozódó kísérletekkel.

5. Rendszeres nemzeti hivatkozási indexek

A nemzetközi hivatkozási indexekből kimaradó, ám regionális szempontból jelentős szaklapok, a nemzeti orientáltságú szakterületek hivatkozottságának feltárása és a helyi igények is indokolhatják a dokumentációs módszerrel készülő, rendszeres nemzeti hivatkozási index megalapítását. Néhány példa: Kínában 1989-től a reáltudományok, a kilencvenes évek végétől pedig a bölcsészet- és társadalomtudományok folyóiratainak indexelését kezdték el. Taiwanon 2000-ben adták közre először a bölcsészettudományos lapok adatait, hatféle hivatkozástípus megkülönböztetésével (utalás, jegyzet, lábjegyzet, bibliográfiai referencia, cikk jegyzete, idézet, azaz szó szerinti idézés).²⁷ Indiában 2010-ben nyílt meg a hivatkozási adatbázis, amely valamennyi tudományterület fontosabb indiai periodikumait 2004-től öleli fel.²⁸ Spanyolországban a bölcsészet-, társadalom- és jogtudományi minősített folyóiratokat az idézések szintjén is feldolgozzák.²⁹ Szomszédos környezetünkben ismert a szerb szakfolyóiratok hivatkozási indexe, amely a társadalomtudományokat 1991-től, a bölcsészettudományokat 1996-tól kíséri, 2000-től pedig kiegészíti a többi terület cikkeivel is.

²⁵ Google Books, <http://books.google.com/>; Google Scholar <http://scholar.google.com/>

²⁶ Harzing, Anne-Wil, Publish or Perish, 2007-. Szoftver, letölthető: <http://www.harzing.com/pop.htm>

²⁷ Kuang-hua Chen

²⁸ Rabishankar – Anup; Indian Citation Index – ICI <http://www.indiancitationindex.com>

²⁹ Bölcsészettudományok: IN-RECH - índice de impacto de las Revistas Españolas de Ciencias Humanas <http://ec3.ugr.es/in-rech/>; társadalomtudományok: IN-RECS - índice de impacto de las Revistas Españolas de Ciencias Sociales, <http://ec3.ugr.es/in-recs/>; jogtudomány: IN-RECJ - índice de impacto de las Revistas Españolas de Ciencias Jurídicas <http://ec3.ugr.es/in-recj/>.

A rendszer a Szerb Nemzeti Könyvtár elektronikus folyóirat-repozitóriumával is össze van kapcsolva,³⁰ a feldolgozás nem válogató, valamennyi, a folyóiratcikkekben szereplő rejtett bibliográfiai tételt számbavesznek, így az adatbázisban a magyarországi szerzők szerbiai idézettségéről is találhatók adalékok. A hasonló, rendszeres bibliográfiák készítését nagyban befolyásolhatja az elektronikus kiadásban alkalmazott metaadat-technológia, ugyanis, ha már a publikálásnál sztemderddé válhat a hivatkozott irodalom szabványos, a rendszerek között átjárható és összekapcsolható adatolása, akkor azok átvételét, más szempontú újrendezését is könnyebben meg lehet valósítani.

6. Szűk szakterületi és intézményi hivatkozási indexek

Az *ELTE Állam- és Jogtudományi Karának hivatkozási indexe, 1990–2002* hagyományos könyv formátumú kiadvány 2004-ben jelent meg. Manuális munkával készített, szűkebb adatfelvételt célzó hivatkozási mutató összeállításának kísérletéről tanúskodik, átgondolt módszertani bevezetővel a személyek, a figyelt időszak, a kiadványok körének kijelöléséről, a hivatkozás értelmezésének problémáiról és a módszertani lehetőségekről.³¹ A könyvtárba érkező anyag rendszeres figyelésével készült, amely kiegészült a szerzők saját gyűjtéseivel, az index így nemcsak a rendszeresen feldolgozott folyóiratok forrásanyagára épült. Figyelemre méltó hasonló vállalkozás a Központi Statisztikai Hivatal saját fejlesztésű, csak helyben elérhető Mathias (Magyar társadalomtudományi hivatkozások) adatbázisa, amely a hazai statisztikai tudományos publikációkat közlő legfontosabb négy szakfolyóirat (*Demográfia, Gazdaság és Statisztika, Statisztikai Szemle, Területi Statisztika*) cikkeiből válogatja ki a gyűjtőkörébe vágó bibliográfiai hivatkozásokat, ezen túl az ágazat tudománytörténetét meghatározó képviselőinek idézettségi feltárását is külön vállalja. Az indexelés szelektív: nem rögzítik teljeskörűen a folyóiratok valamennyi bibliográfiai hivatkozását, hanem válogatva, csak a magyar szerzőkre érkező hivatkozásokra korlátozódik.³² Egy-egy hasonló adattár jelezheti az intézmény vagy az ágazat fejlettségét és rangját is, s kiválóan megfelelhet a helyi igényeknek, azonban, azt gondolom, hogy az aprózódó kísérleteknek még a kezdeti stádiumában érdemes volna tágabb perspektívában átgondolni az integrálódási lehetőségeket az országos bibliográfiai, szakbibliográfiai és tudományometriai célú adatbázisokkal. Ehhez természetesen országos koncepció kidolgozására volna szükség.

Automatikus hivatkozáskivonatolás

Az automatikus hivatkozáskivonatolás lehetőségeinek kutatása több programban is megjelenik, egyik példa a Magyarországon folyamatban lévő humán internetes hivatkozási adatbázis kialakítása, amely nyelvtechnológiai módszerek kidolgozásával és alkalmazásával kívánja segíteni a cikkekben közölt bibliográfiai adatok strukturált átalakítását, adatbázisba rendezését.³³ A nemzetközi fejlemények közül megemlíthetjük a RePEc (Research Papers in Economics) rendszerét, amely a CitEc (Citations in Economics) gazdaságtudományi decentralizált digitális könyvtárra épülve automatizált hivatkozáskivonatolást végez a CiteSeer and ParsCit algoritmusok alkalmazásával.³⁴

³⁰ Šipka – Kosanović; Serbian Citation Index – SCIndex <http://scindeks.nb.rs>

³¹ Takács Péter (szerk.): Hivatkozási index. Állam- és Jogtudományi Kar. 1990–2002.; ismertetés róla: Vida

³² Rózsa Dávid, az adatbázis egyik készítőjének szóbeli közlése és a KSH honlapjának információi alapján.

³³ Váradi – Pintér – Mittelholcz – Peredy

³⁴ RePEc (Research Papers in Economics) <http://citec.repec.org/>

Koncepció a teljesebb hivatkozási indexről

További megfontolás tárgya lehet egy-egy indexelési szolgáltatás kialakításánál a meglévő infrastruktúra gazdagítása és a nemzetközi használhatóság: a szerbiai adatbázis például a szerbiai periodikumok cikkeinek valamennyi bibliográfiai hivatkozását feldolgozza, ennek köszönhetően többek között a magyar szerzők szerbiai recepciójáról is tartogat információkat. Az egyetemes bibliográfiai számbavétel elveit, az országok és szakterületek közötti munkamegosztás módszereit, véleményem szerint, nem volna haszontalan a nemzeti vagy a szűkebb szakmai körökben használt hivatkozási adatbázisokra is kiterjeszteni.

Az erről való gondolkodás nagyobb léptékben is megkezdődött: 2009–2010 között Franciaország, Németország, Norvégia és Nagy Britannia képviselői az European Scoping Project keretében tanulmányt készítettek a bölcsészet- és társadalomtudományos kutatások eredményeit és hatásukat kísérő, hosszú távon fenntartható, szélesebb lefedettséget célzó bibliometriai adatbázis megalapításáról. A tanulmányban megállapítják, hogy a tudományos kritériumok konszenzussal történő kialakításán kívül szükséges lesz a nemzeti bibliometriai indexek szabványos struktúrájának meghatározására, egy következő fázisban pedig – a professzionális szolgáltatókkal közösen – a nemzeti adatbázisok közös nemzetközi rendszerbe való bevonására.³⁵ Az elemzés egyik fontos megállapítása, hogy a reáltudományokkal szemben a humaniorákban nem érvényesül Bradford törvénye a szakágazati cikkek nemzetközi magfolyóiratokba való koncentrálódásáról. A koncentrálódás a kevés kommunikációs csatornán keresztül sok releváns cikk publikálásában nyilvánul meg, s minél távolabb kerülünk a magfolyóiratoktól, annál szórtabb a releváns cikkek előfordulása az egyes folyóiratokban. A professzionális indexelők többek között e jelenség alapján döntenek el, hogy melyik periodikumok feldolgozásáról gondoskodnak. A humaniorákban azonban nem jellemző ez a tömörülés, inkább fordított a helyzet: szórtabb és speciálisabb a kínálat a nemzetközi folyóiratokat tekintve, s inkább a hazai folyóirat- és könyvkiadásra jellemző az, hogy viszonylag kevés publikációs fórum sok közleménynek biztosít helyet. A tanulmány éppen ezért tartja fontosnak a nemzetközi indexek kiegészítését és föderációját a nemzeti hivatkozási mutatókkal.³⁶

Összefoglalás

Áttekintésem a bölcsészet- és társadalomtudományos területeken tevékenykedő kutatók műveire vonatkozó hivatkozásgyűjtés komplexitására kívánt rámutatni. A változatos publikálási jellemzők megnehezítik az idézetek felkutatását, s ezekkel a problémákkal a kutatók, könyvtárosok, bibliográfusok, az MTMT-adatkezelők és a tudományos tevékenység értékelői is szembesülnek. A természettudományok körében ismert, profitorientált hivatkozásindexelők kevésbé vagy egyáltalán nem hasznosíthatók a két diszciplína esetében. A regionális, nemzeti jellegű folyóiratok idézések szintjén való feltárására vannak már példák, ám nincs még szó egységes gyakorlatról, a metaadatok széleskörű integrálhatóságáról, közös platformokon keresztül kereshetőségről, a hivatkozások hálójának kiterjedt, automatizált felismeréséről és elemzéséről. A könyvek jelentős szerepet töltenek be a két diszciplína tudományos eredményeinek közzétételében és terjesztésében, viszont éppen ezek azok a dokumentumtípusok, amelyeknek idézettsége a leginkább rejtve marad, s a jelenleg rendelkezésünkre álló eszközök segítségével a legkevesebb eséllyel tárhatók fel. A tudományometriai célú bibliográfiai adatfeltárás és -kezelés helyzete akkor javulhat, ha sikerül fejlődést elérni az elektronikus szöveg- és metaadat-feldolgozási eljárásokban, és kialakulhatnak az aratható vagy más módon integrálható nemzeti, bibliometriai szempontokat érvényesítő indexelő adatbázisok.

³⁵ Sivertsen – Larsen, p. 567–568.

³⁶ Részletesebben l. Sivertsen – Larsen és Martin [et. al.].

Felhasznált irodalom

(Az internetes források elérhetőségének legutóbbi ellenőrzése: 2013. március 7.; az adatbázisok legutóbbi lekérdezése: WoS 2013. márc. 12.; Scopus márc. 9.)

Cato, Anders: Cooperation with publishers: one scenario for getting resource from author to user, including the flow of metadata. In: Maja Žumer (ed.): *National bibliographies in the Digital Age: guidance and new directions*. München: K.G. Saur, 2009. (IFLA series on bibliographic control; 39), p. 103–110.

Cullars, John: Citation characteristics of Italian and Spanish literary monographs. *The Library Quarterly*, vol. 60. no. 4. (1990), p. 337–356.

Dudás Anikó: Hivatkozások a bölcsészet- és társadalomtudományokban: MTMT – tudományos követelményrendszerek – bibliográfiai szempontok. In: *Workshop 2012*, Budapest: Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Intézet, 2012. Online. <http://nws.niif.hu/ncd2012/docs/ehu/028.pdf> E-könyv: ISBN 978-963-88335-1-8

Dudás Anikó: Tudományos önismeret : az egyetemi bibliográfiák szükségességéről és egy bölcsészettudományi oktatói publikációs adatbázisról. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 55. évf. 3. sz. (2008), p. 107–126 Online változat: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4872&issue_id=491

Engels, Tim. C. E. – Ossenblok, Trycken L. B. – Spruyt, Eric H. J.: Changing publication patterns in the Social Sciences and Humanities, 2000–2009. *Scientometrics*, vol. 93. no. 2 (2012), p. 373–390.

Hammarfelt, Björn: Harvesting footnotes in a rural field: citation patterns in Swedish literary studies. *Journal of Documentation*, vol. 68. no. 4. (2012), p. 536–558.

Kuang-hua Chen: The construction of the Taiwan Humanities Citation Index. *Online Information Review*, vol. 28. no. 6. (2004), p. 410–419.

Martin, Ben [et. al.]: Towards a bibliometric database for the social sciences and humanities : a European Scoping Project. Research report produced for DFG, ESRC, AHRC, NWO, ANR and ESF. 8 March 2010. Online. http://www.dfg.de/download/pdf/foerderung/grundlagen_dfg_foerderung/informationen_fachwissenschaften/geisteswissenschaften/esf_report_final_100309.pdf

Rabishankar Giri – Anup Kumar Das: Indian Citation Index: a new web platform for measuring performance of Indian research periodicals. *Library Hi Tech News*, vol. 28. no. 3. (2011), p. 33–35.

Šipka, Pero – Kosanović, Biljana: The National Citation Index as a platform to achieve interoperability of a National Journals Repository. In: *Third International Conference on Open Repositories*, Southampton, United Kingdom, 1–4 April 2008. Online. <http://pubs.or08.ecs.soton.ac.uk/60/>

Sivertsen, Gunnar – Larsen, Birger: Comprehensive bibliographic coverage of the social sciences and humanities in a citation index: an empirical analysis of the potential. *Scientometrics*, vol. 91. no. 2. (2012), p. 567–575.

Takács Péter (szerk.): *Hivatkozási index. Állam- és Jogtudományi Kar. 1990–2002*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2004. (Bibliotheca Iuridica. Miscellanea; 11.)

Várad Tamás – Pintér Tibor – Mittelholcz Iván – Peredy Márta: Bibliográfiai hivatkozások automatikus kinyerése. In: Tanács Attila, Vincze Veronika (szerk.): *VII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged, 2010, p. 56–68. Online. <http://www.inf.u-szeged.hu/mszny2010/mszny2010.pdf>

Vida Ildikó: Kísérleti hivatkozási index összeállítása egy jogi könyvtárban. *Könyvtári Figyelő*, 49. évf. 3. szám (2003), p. 555–559. Online archivált változat EPA: <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00046/vida.html>